

Piotr Kaczmarek*

STOSUNEK KATOLICYZMU WOBEC
USTROJÓW TOTALITARNYCH W XX WIEKU NA
PRZYKŁADZIE NAUCZANIA
WYBRANYCH PRZEDSTAWICIELI KOŚCIOŁA

THE CATHOLIC CHURCH'S STANCE TOWARD TOTALITARIAN REGIMES IN
THE 20TH CENTURY, BASED ON THE TEACHINGS
OF SELECTED REPRESENTATIVES OF THE CHURCH

Abstract: The relationships between representatives of the Catholic Church and the rulers of totalitarian states are the subject of many discussions and studies in 20th-century history. Even when looking at this issue broadly, it is clear that these relations were never favorable. The Church's views on many issues, such as God, man, the state, and society, were fundamentally different from the ideologies upheld and imposed by totalitarian regimes, which primarily included fascism, Nazism, and communism – regimes that became a disgrace of the 20th century. By examining the teachings of prominent Church figures in the 20th century, such as Popes Pius XI, Pius XII, and John Paul II, as well as the heads of the Church in Poland – Cardinal August Hlond and Cardinal Stefan Wyszyński – we can see how fiercely the Catholic Church fought for the truth – a truth that it taught and that totalitarianism sought to erase from human hearts at all costs.

Keywords: fascism, August Hlond, John Paul II, communism, Catholic Church, Nazism, Pius XI, Pius XII, totalitarianism, Stefan Wyszyński.

Przyglądając się – nawet bardzo powierzchownie – historii XX w., można bez wątpienia stwierdzić, że było to stulecie, w którym totalitaryzmy na kontynencie europejskim „grały pierwsze skrzypce”. Przed przystąpieniem do analizy stosunków Kościoła katolickiego i jego poszczególnych przedstawicieli względem totalitaryzmu należy wyjaśnić, czym było i czym charakteryzowało się to bardzo bolesne dla

* Piotr Kaczmarek – diakon diecezji świdnickiej; absolwent Papieskiego Wydziału Teologicznego we Wrocławiu (historia Kościoła); e-mail: piotrka1999@wp.pl.

ówczesnego świata zjawisko, którego problem pojawienia się Jan Paweł II¹ określił mianem „tajemnicy nieprawości”².

Słowo «totalitaryzm» należy do grupy tzw. neologizmów (nowych wyrazów, które wykształciły się w danym języku). Powstało ono i zaczęło funkcjonować na początku XX w.³ *Słownik języka polskiego* wyjaśnia to pojęcie w następujący sposób:

[...] system organizacji państwa polegający na ingerencji państwa we wszystkie dziedziny życia społecznego, kulturalnego i osobistego obywateli oraz na sprawowaniu nad nimi całkowitej kontroli⁴.

Ks. Józef Tischner⁵ z kolei totalitaryzmem nazywa system sprawowania władzy politycznej, w którym głównym celem władzy jest poddanie sobie całego człowieka⁶.

Jak wspomniano wcześniej, totalitaryzm był zjawiskiem, które charakteryzowało XX w. Wtedy po raz pierwszy pojawiło się w użyciu owe pojęcie, które początkowo, w przeciwieństwie do obecnych czasów, nie wszystkim kojarzyło się w sposób jednoznacznie negatywny. Termin ten po raz pierwszy został wykorzystany w 1923 r. na Półwyspie Apenińskim, kiedy Giovanni Amendola⁷ i Piero Gobetti⁸ – dwóch przedstawicieli włoskich liberałów – skrytykowali rządy faszystów, używając właśnie tego pojęcia. Określenie to przypadło do gustu Benito Mussoliniemu⁹ i już dwa lata później zostało z dumą wykorzystane do określenia doskonałego, według Mussoliniego, systemu władzy w faszystowskich Włoszech

¹ Jan Paweł II (1920-2005) – Karol Wojtyła; biskup pomocniczy krakowski w latach 1958-1964; arcybiskup metropolita krakowski w latach 1964-1978; kardynał od 1967 r.; papież w latach 1978-2005; beatyfikowany w 2011 r., kanonizowany w 2014 r., razem ze swoim poprzednikiem Janem XXIII.

² Por. Jan Paweł II, *Pamięć i tożsamość. Rozmowy na przełomie tysiącleci*, Kraków 2005², s. 11-12.

³ Por. P. Jaroszyński, *Co to jest totalitaryzm? [w:] Totalitaryzm – jawny czy ukryty?*, Lublin 2011, s. 17.

⁴ *Słownik języka polskiego*, t. 2, Warszawa 2007, s. 643.

⁵ Ks. Józef Tischner (1931-2000) – polski prezbiter rzymskokatolicki; filozof; profesor Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie.

⁶ J. Tischner, *Rekolekcje paryskie*, red. W. Bonowicz, Kraków 2013, s. 201.

⁷ Giovanni Amendola (1882-1926) – włoski polityk; przeciwnik i ofiara reżimu faszystowskiego.

⁸ Piero Gobetti (1901-1926) – włoski dziennikarz, wydawca i filozof; przedstawiciel nurtu antyfaszystowskiego.

⁹ Benito Mussolini (1883-1945) – włoski polityk; założyciel i przywódca ruchu faszystowskiego we Włoszech; premier Włoch w latach 1922-1943; dyktator Włoskiej Republiki Socjalnej w latach 1943-1945.

(*lo Stato totalitario* – „państwo totalitarne”)¹⁰. W 1931 r. pojęcia użył Carl Schmitt¹¹, który tłumaczył je jako rozszerzanie zakresu działalności państwa ze względu na konieczność zaspokajania potrzeb (bez dążenia do wzmocnienia władzy), natomiast w 1934 r. terminem tym zaczęli posługiwać się emigranci niemieccy w Stanach Zjednoczonych, którzy próbowali scharakteryzować państwo narodowosocjalistyczne¹². Totalitaryzm w znaczeniu przyjętym dzisiaj sięga w 1936 r. Wtedy pojęcie to zaczęło obejmować włoski faszizm, niemiecki nazizm oraz sowiecki komunizm i coraz bardziej kojarzyło się z rządami terroru¹³.

Głównymi cechami, które charakteryzowały totalitaryzm jako system są m.in.: terror wymierzony możliwie w każdego obywatela, niepewność życia i funkcjonowania, rozbudowana maszyna propagandowa konieczna do krzewienia ideologii, z którą zgodność było miarą skuteczności systemu. Ponadto państwa totalitarne były oderwane od wpływów zewnętrznych, miały rozbudowany aparat kontroli i przymusu, a władza w nich była spersonalizowana – sprawowana przez konkretnego przywódcę. Zastraszani obywatele państw totalitarnych byli zmuszani do przyjmowania danej ideologii, co było ewidentnym przykładem odbierania wolności¹⁴.

1. PAPIEŻE PIUS XI¹⁵ I PIUS XII¹⁶ WOBEC RODZĄCYCH SIĘ TOTALITARYZMÓW

W pierwszej połowie XX w., kiedy Europę zaczęły opanowywać różne totalitaryzmy, głową Kościoła był papież Pius XI, a następnie Pius XII. Zarówno jeden, jak i drugi bardzo mocno przeciwstawiali się owemu zjawisku, zajmując wielokrotnie, jako najwyżsi przedstawiciele Kościoła, jasne i konkretne stanowisko w sprawie.

Dowodem na postawioną w poprzednim akapicie tezę jest m.in. wydanie przez Piusa XI w 1931 r. encykliki *Non abbiamo bisogno*, która była reakcją na

¹⁰ Por. Z. Stawrowski, *Totalitaryzm [w:] Natura totalitaryzmów. Od modelu Carla J. Friedricha i Zbigniewa Brzezińskiego po zagrożenia XXI wieku*, red. E. Habowski, Warszawa 2023, s. 31.

¹¹ Carl Schmitt (1888-1985) – niemiecki prawnik i politolog; w latach 1933-1945 członek Narodowosocjalistycznej Niemieckiej Partii Robotników.

¹² Państwo narodowosocjalistyczne – chodzi o III Rzeszę.

¹³ Por. Z. Stawrowski, *Totalitaryzm*, s. 32.

¹⁴ Por. B. Szklarski, *Model przywództwa totalitarnego w ujęciu porównawczym [w:] Czas totalitaryzmu. Stalinizm, faszizm, nazizm i pokrewne systemy polityczne w XX wieku*, red. J. Szymonczek, E.C. Król, Warszawa 2011, s. 32-33.

¹⁵ Pius XI (1857-1939) – papież w latach 1922-1939 i pierwszy suweren Państwa Watykańskiego; wcześniej m.in. nuncjusz apostolski w Polsce (1919-1921).

¹⁶ Pius XII (1876-1958) – papież w latach 1939-1958. W 1950 r. ogłosił dogmat o Wniebowzięciu Najświętszej Maryi Panny.

prześladowanie Akcji Katolickiej¹⁷ przez rząd Mussoliniego w faszystowskich Włoszech¹⁸. Papież stanął w obronie wspomnianego wcześniej ruchu katolickiego oraz sprzeciwił się pozbawianiu Kościoła prawa do formowania i wychowywania młodzieży¹⁹. Kolejnym przykładem działania Piusa XI mającego na celu obronę Kościoła i ludzi przed totalitaryzmami było wydanie encyklik: *Mit brennenden Sorge* (marzec 1937 r.) – jedyne w historii dokumentu papieskiego napisanego oryginalnie w języku niemieckim, a następnie, tego samego roku, *Divini Redemptoris*. Pierwsza skierowana była do Niemców i stanowiła jednoznaczne oraz bezwzględne potępienie rozwijającego się wówczas w ich kraju nazizmu²⁰. Pius XI porównał nazizm do rasizmu i neopogaństwa, stwierdzając jednocześnie, że nie mogą one iść w parze z wiarą katolicką. Z kolei encyklika *Divini Redemptoris* poruszała temat „bezbożnego komunizmu” i zagrożeń z niego wynikających.

Następca Piusa XI – papież Pius XII, którego pontyfikat przypadł m.in. na lata II wojny światowej, a o którym brytyjski historyk Owen Chadwick²¹ napisał, że „nigdy w historii żaden papież nie był w tak delikatny sposób zaangażowany w działania konspiracyjne mające na celu obalenie tyrana siłą”²², kontynuował intensywne działania swojego poprzednika wyrażające sprzeciw wobec totalitaryzmów sięgających spustoszenie w świecie. Pius XII już na samym początku II wojny światowej wyraził sprzeciw wobec paktu Ribbentrop-Mołotow²³ i agresji III Rzeszy (1 września 1939) oraz Związku Sowieckiego (17 września 1939) na katolicką Polskę²⁴.

Z Piusiem XII związanych jest bardzo dużo kontrowersji dotyczących jego stanowiska wobec eksterminacji Żydów podczas wojny. Niesprawiedliwe jest oskarżanie Piusa XII o brak reakcji w tej sprawie. Papież zdawał sobie sprawę z faktu, że mocne występowanie Kościoła przeciwko prześladowaniu i zabijaniu Żydów nie zaowocuje pozbyciem się problemu. Pokazał to jednoznacznie przypadek Holandii, której episkopat 26 lipca 1942 r. wydał list pasterski skierowany do

¹⁷ Akcja Katolicka – ruch katolików świeckich powstały w 1876 r. pod nazwą „Opera dei Congressi” w celu przeciwstawiania się prądom antykościelnym.

¹⁸ Por. P. Skibiński, *Kościół wobec totalitaryzmów (1917-1989). Światowy katolicyzm i doświadczenie Polaków*, Warszawa 2022, s. 81.

¹⁹ Por. Pius XI, *Encyklika Non abbiamo bisogno* (29.06.1931), p. 3, „Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie” 1931, nr 9, s. 354-375.

²⁰ Por. F. Kucharczak, *Paląca encyklika*, „Historia Kościoła” 2024, nr 5, s. 18.

²¹ Owen Chadwick (1916-2015) – brytyjski ksiądz anglikański; pisarz i historyk Kościoła.

²² Por. M. Signifredi, *Prawdziwe milczenie Piusa XII*, „Historia Kościoła” 2024, nr 5, s. 14.

²³ Pakt Ribbentrop-Mołotow – umowa pomiędzy III Rzeszą (reprezentowaną przez ministra spraw zagranicznych III Rzeszy Joachimavon Ribbentopa) a ZSRR (reprezentowanym przez ministra spraw zagranicznych ZSRR Wiczyśława Mołotowa) z 23 sierpnia 1939 r., która dotyczyła rozbioru terytoriów Polski, Litwy, Łotwy, Estonii, Finlandii i Rumunii. Pakt ten bywa określany często jako czwarty rozbiór Polski.

²⁴ Por. P. Skibiński, *Kościół wobec totalitaryzmów*, s. 611.

nazistowskich władz okupacyjnych, w którym wyrażał stanowczy sprzeciw wobec deportacji Żydów holenderskich. Następstwem tego było pogorszenie sytuacji i wpisanie Żydów chrześcijan z Holandii na listę osób deportowanych do ośrodków masowej zagłady. Pius XII wspomagał przede wszystkim ekonomicznie Żydów zamieszkujących Półwysep Apeniński, a od września 1943 r. (po wkroczeniu Niemców) przekazywał instrukcje włoskim instytucjom kościelnym, by udzielały schronienia ukrywającym się Żydom. Szacuje się, że działania Piusa XII uratowały życie około 32 tys. Żydów zasiedlających Półwysep Apeniński²⁵.

Ważnym zagadnieniem jest również stanowisko Piusa XII wobec ustroju totalitarnego, jakim był komunizm. Papież potępiał działania władz reprezentujących komunizm i zajmował konsekwentnie nieprzychylnie stanowisko wobec tego ustroju²⁶. W czasie pontyfikatu Piusa XII Święte Oficjum²⁷ wydało dokument zakazujący członkom Kościoła katolickiego przynależności do partii komunistycznej oraz współpracowania z pismami komunistycznymi, z zapowiedzią zakazu przystępowania do sakramentów dla osób, które się tego dopuszczają. Sama obrona i propagowanie doktryny komunizmu groziły natomiast karą ekskomunikacji²⁸. Ponadto Pius XII na gruncie włoskim wspierał chadecję, która rywalizowała z komunistycznym Frontem Ludowym, natomiast w Niemczech chrześcijańską demokrację. Papież bardzo zdecydowanie reagował m.in. na aresztowanie kard. Mindszentego²⁹ (na Węgrzech) i kard. Wyszyńskiego³⁰ (w Polsce), a swoje zadowolenie z ich uwolnienia wyraził w encyklice *Laetamur admodum*³¹. Samym wydarzeniem, które miały miejsce na Węgrzech w 1956 r. poświęcił on trzy encykliki, w których jednoznacznie potępiał działania wojsk sowieckich w tym kraju. Kilka miesięcy przed swoją śmiercią wydał z kolei, encyklikę, którą w całości poświęcił prześladowaniom religijnym w Chinach, jakie trwały za sprawą reżimu Mao Zedonga³². Warty podkreślenia jest fakt, iż Pius XII nie łączył komunizmu z samą

²⁵ Tamże, s. 232-234.

²⁶ Por. P. Nitecki, *Socjalizm, komunizm i ewangelizacja*, Lublin 1998, s. 74-79.

²⁷ Święte Oficjum – kongregacja Kurii Rzymskiej powstała w XVI w.; po Soborze Watykańskim II została przekształcona w Kongregację Nauki Wiary.

²⁸ Por. Święte Oficjum, *Suprema Sacra Congregatio S[ancte] Office, Decretum* (1.07.1949), „Acta Apostolicae Sedis” 1949, t. 41, s. 334.

²⁹ Kard. József Mindszenty (1892-1975) – węgierski duchowny rzymskokatolicki; prymas Węgier w latach 1945-1974.

³⁰ Kard. Stefan Wyszyński (1901-1981) – arcybiskup metropolita gnieźnieński i warszawski oraz prymas Polski w latach 1948-1981; od 1953 r. kardynał; wcześniej biskup lubelski (1946-1948); internowany przez władze komunistyczne w latach 1953-1956; inicjator i organizator obchodów Tysiąclecia Chrztu Polski i Wielkiej Nowenny przygotowującej do tego wydarzenia; zwany Prymasem Tysiąclecia; beatyfikowany w 2021 r.

³¹ Por. Pius XII, *Encyklika Laetamur admodum* (1.11.1956), „Acta Apostolicae Sedis” 1956, t. 48, s. 745-748.

³² Mao Zedong (1893-1976) – przywódca Chińskiej Republiki Ludowej w latach 1949-1976.

Rosją. W 1952 r. wydał specjalny list apostolski *Sacro vergente anno*, w którym poświęcił ten kraj – zgodnie z przesłaniem z 1917 r. w Fatimie – Maryi³³.

2. JAN PAWEŁ II A USTROJE TOTALITARNE

W całym nauczaniu społecznym Jana Pawła II problem totalitaryzmu zajmuje znaczącą pozycję. Papież Polak u źródeł zjawiska zauważył błąd antropologiczny, polegający na widzeniu człowieka w sposób, który nie jest zgodny z rzeczywistością, jaką jest sam człowiek³⁴. Jan Paweł II dostrzegł i wyodrębnił również cechy charakterystyczne totalitaryzmów, m.in.: posługiwanie się przemocą wobec jednostek jako kluczowy element sprawowania rządów, dążenie rządzących do niedzielenia się z nikim swoją władzą, próby zawładnięcia wszystkimi sferami ludzkiego istnienia, chęć osiągnięcia sprawiedliwości bez wolności czy też uprzedmiotowienie człowieka poprzez brak uznania jego podstawowych praw³⁵. Papież wskazał przejawy totalitaryzmu, podkreślając, że dążenia myślicieli XIX i XX stulecia skupiły się na walce przeciwko Bogu, przeciwko człowiekowi i jego naturze oraz przeciwko rozumowi³⁶.

Jan Paweł II podjął szeroko zagadnienie totalitaryzmu w niektórych dokumentach swojego pontyfikatu. Papież uczynił to m.in. w encyklice *Centesimus annus* z 1991 r., w której wskazał dwie przyczyny narodzenia totalitaryzmu: negację obiektywnej prawdy (tego, że człowiek jest istotą rozumną, a tym samym zdolną do poznania i strzeżenia prawdy) oraz negację transcendentnej godności osoby ludzkiej. W tym dokumencie ostrzegał również przed totalitaryzmem sprzymierzonym z demokracją³⁷. Z kolei w encyklice *Evangelium vitae* z 1995 r. nazwał współczesną cywilizację „cywilizacją śmierci”, której istotą w pierwszej kolejności jest uśmiercenie sumienia. W *Fides et ratio* Jan Paweł II także odwoływał się do sprawy sumienia, którego odbudowanie, jego zdaniem, jest koniecznym warunkiem do uratowania chrześcijaństwa w dzisiejszym świecie i zapobieżenia nowemu totalitaryzmowi³⁸.

Papież Jan Paweł II w pierwszych latach swojego pontyfikatu, kiedy Europa Środkowo-Wschodnia była jeszcze opanowana przez komunizm, odważnie

³³ Por. P. Skibiński, *Kościół wobec totalitaryzmów*, s. 325.

³⁴ Por. P.S. Mazur, *Totalitarna koncepcja człowieka w świetle nauczania Jana Pawła II*, „Człowiek w Kulturze” 2015, nr 25, s. 201.

³⁵ Por. tamże, s. 202-203.

³⁶ Por. A. Maryniarczyk, *Filozoficzno-kulturowe źródła totalitaryzmów XX wieku w ujęciu Jana Pawła II*, „Człowiek w Kulturze” 2015, nr 25, s. 29.

³⁷ Por. Jan Paweł II, *Encyklika Centesimus annus* [w:] Jan Paweł II, *Dzieła zebrane. I. Encykliki*, Kraków 2006, s. 401-402.

³⁸ Por. M. Czachorowski, *Współczesna etyka a totalitaryzm. Diagnoza Jana Pawła II*, „Człowiek w Kulturze” 2015, nr 25, s. 99.

i jednoznacznie mówił o prawach człowieka, których totalitaryzm nie respektował. Wyraził on swoją postawę wobec tej kwestii m.in. w encyklice *Laborem exercens* z 1981 r. oraz *Sollicitudo rei socialis*, która ukazała się sześć lat później. Oba dokumenty podkreślają niezbędność szanowania podstawowych praw każdego człowieka przez państwo, jako konieczny warunek pokoju społecznego³⁹.

Jan Paweł II dostrzegł w blokach krajów o ustrojach totalitarnych, m.in. w państwach komunistycznych, skłonności i dążenia do imperializmu czy też pewnego rodzaju neokolonializmu. Komunizm, zdaniem papieża, był totalitaryzmem, za czasów którego zostały popełnione liczne niesprawiedliwości, które dotknęły zarówno indywidualne osoby, jak i całe społeczeństwa. Papież piętnował podział Europy na Wschodnią i Zachodnią, jak również pomijanie narodów środkowo-wschodnich opanowanych przez rządy komunistyczne⁴⁰. Istotnym wydarzeniem była pierwsza pielgrzymka Jana Pawła II do Polski – państwa znajdującego się w bloku państw komunistycznych. Podczas pobytu w Polsce w 1979 r. papież skupił się na podkreśleniu tożsamości narodu polskiego jako narodu katolickiego. Taki wizerunek państwa znacząco różnił się od obrazu, jaki chcieli osiągnąć komuniści⁴¹.

3. STANOWISKO PRYMASA AUGUSTA KARD. HLONDA⁴² ORAZ STEFANA KARD. WYSZYŃSKIEGO WOBEC PROBLEMU

Kard. August Hlond i kard. Stefan Wyszyński to rządcy Kościoła w Polsce w XX w., których czas życia i urzędowania przypadł na okres licznych i trudnych zmagania z szerzącymi się wówczas zarówno w naszym kraju, jak i w Europie totalitaryzmami. Chodzi przede wszystkim o nazizm, który był główną przyczyną II wojny światowej, i komunizm, którym Polska była zniewolona aż do 1989/1990 roku.

August Hlond był jednym z najbardziej charakterystycznych hierarchów Kościoła katolickiego w Polsce w okresie międzywojennym. Od 1926 r. sprawował urząd prymasa Polski. Był zdeklarowanym przeciwnikiem i wrogiem komunizmu, który uważał za nedorzeczną i szkodliwą ideologię (nazywał ją nawet „dziełem szatana”), której Kościół powinien stawić zdecydowany opór⁴³. Podobną opinię hierarcha miał na temat uderzającego z Zachodu nazizmu, który uważał za poważne zagrożenie dla Kościoła. Swoje zaniepokojenie o niemieckich katolików kard. Hlond wyraził w wywiadzie dla belgijskiego czasopisma „La Revue catholique

³⁹ Por. P. Skibiński, *Kościół wobec totalitaryzmów*, s. 461-462.

⁴⁰ Por. tamże, s. 465-466.

⁴¹ Por. tamże, s. 471-472.

⁴² Kard. August Hlond (1881-1948) – polski biskup rzymskokatolicki; salezjanin; w latach 1926-1946 arcybiskup metropolita gnieźnieński i poznański; w latach 1946-1948 arcybiskup metropolita gnieźnieński i warszawski; prymas Polski w latach 1926-1948; w 1927 r. papież Pius XI kreował go kardynałem.

⁴³ Por. P. Skibiński, *Kościół wobec totalitaryzmów*, s. 159.

des Ideès et des Faits” w 1937 r., mówiąc, że czeka ich ciężki los oraz że z niepokojem patrzy, jak Niemcy narażają się na niebezpieczeństwo, pozwalając rozwijać się partii nazistowskiej⁴⁴.

Kard. Stefan Wyszyński, podobnie jak przytoczeni wcześniej przedstawiciele Kościoła katolickiego, zawsze reprezentował negatywny stosunek wobec wszelkich przejawów totalitaryzmu, godzącego w podstawowe prawdy o Bogu i człowieku. Przed tego typu zjawiskiem ostrzegał już jako młody kapłan, czego dowodem jest m.in. opublikowanie przez niego w latach trzydziestych XX w. 106 publikacji dotyczących katolickiej nauki społecznej, zagadnienia kryzysu gospodarczego oraz sprawiedliwości społecznej⁴⁵. Wyszyński komentował chociażby faszyzm włoski, którego stosunki z Kościołem analizował w publikacji *Faszyzm a Kościół*. Przyszły prymas poruszał w niej m.in. temat suwerenności Kościoła i jego roli we Włoszech, wychowania młodzieży i Akcji Katolickiej⁴⁶.

Po objęciu urzędu biskupa lubelskiego w 1946 r., a dwa lata później arcybiskupa metropolity gnieźnieńskiego i warszawskiego, i jednocześnie prymasa Polski, Stefan Wyszyński zaczął coraz częściej zabierać głos w sprawach społecznych, krytykując rozwijający się mocno komunizm oraz broniąc Kościoła i katolickiej Polski przed jego niszczycielską siłą. Prymas Wyszyński, jako główny reprezentant Kościoła katolickiego w Polsce, nie ugiął się przed rządzącymi w Polsce komunistami oraz oczekiwaniami, jakie ci mieli wobec Kościoła. Ponościł konsekwencje takiej postawy, czego przykładem może być jego trzyletni okres internowania przez władze komunistyczne⁴⁷. Internowanie Wyszyńskiego było skutkiem wystosowania przez Kościół listu do rządu, który jest znany w historii pod nazwą *Non possumus* (z łac. «nie możemy», «nie pozwalamy»). Dokument ten wyrażał stanowczy sprzeciw wobec łamania przez rząd wcześniejszych porozumień z Kościołem oraz zapowiadał brak kolejnych ustępstw ze strony Episkopatu. Podczas przeżywania czasu uwięzienia, prymas Wyszyński pisał dziennik, który został opublikowany w formie książki pt. *Zapiski więzienne*. Poruszył on w nich wiele kwestii związanych z relacją państwo – Kościół w ówczesnym czasie oraz wyrażał swoje zdanie dotyczące zalewającego Polskę totalitaryzmu – komunizmu. Oto jeden z fragmentów

⁴⁴ Por. tamże, s. 166-167.

⁴⁵ Por. M. Zakrzewski, *Przeciwko zniewoleniu. Zagadnienie totalitaryzmu w przedwojennej publicystyce Stefana Wyszyńskiego* [w:] S. Wyszyński, *Inteligencja w straży przedniej komunizmu. Wybór pism*, Kraków 2023, s. X.

⁴⁶ Por. S. Wyszyński, *Inteligencja w straży przedniej komunizmu*, s. 1-22.

⁴⁷ Internowanie prymasa Wyszyńskiego – przykład represji władz komunistycznych wobec Kościoła katolickiego w Polsce, których skutkiem było uwięzienie prymasa Stefana Wyszyńskiego. W czasie internowania kard. Wyszyński przebywał w Rywałdzie (25.09.1953-12.10.1953), Stoczku Klasztornym (12.10.1953-6.10.1954), Prudniku (6.10.1954-27.10.1955) i Komańczy (29.10.1955-28.10.1956).

obrazujących opinię prymasa Wyszyńskiego wobec problemu (został on zapisany 13 marca 1956 r. w Komańczy, po śmierci Bolesława Bieruta⁴⁸):

Bóg położył kres życiu człowieka i głowy Państwa, który miał odwagę pierwszy i jedyny z dotychczasowych władców Polski zorganizować walkę polityczną i państwową z Kościołem. To straszna odwaga! Na tę odwagę zdobył się Bolesław Bierut. Z jego imieniem będą związane odtąd w dziejach Narodu i Kościoła te straszne krzywdy, które zostały wyrządzone Kościołowi. [...] W ciągu rządów Bolesława Bieruta, pomimo zawartego «Porozumienia», zniszczono prasę, wszystkie niemal pisma i księgarnie oraz wydawnictwa, nie wyłączając urzędowych organów Kurii Diecezjalnych; zniszczono dobroczynność kościelną, mnóstwo placówek wychowawczych i opiekuńczych; zniszczono szkolnictwo i szpitalnictwo katolickie; zlikwidowano mnóstwo klasztorów i domów zakonnych, nie wyłączając szkół zakonnych dla celów wewnętrznych. [...] Ostatnie lata wzięły Kościół święty w łańcuchy Urzędu do Spraw Wyznań i dekretu o obsadzaniu stanowisk kościelnych. Ten wielki aparat kościelny został w ogromnym stopniu skrępowany, a jeżeli nie zdołano go zniszczyć do końca, to może i dlatego, że postawa społeczeństwa katolickiego była dość zwarta; że siła Kościoła była zbyt wielka. [...] Bolesław Bierut umarł w rocznicę koronacji Piusa XII, człowieka, którego pozwolił tak boleśnie bezcześcić w prasie partyjnej. [...] Bolesław Bierut umarł na obczyźnie, w Moskwie – tam, gdzie zgodził się na oddanie 1/3 terytorium Polski, tam, gdzie czerpał swoje natchnienie dla walki z Kościołem. Widocznie Bóg chciał i tu pokazać, że «kto czym wojuje, od tego ginie»⁴⁹.

ZAKOŃCZENIE

W dokumentach nauki społecznej Kościoła wielokrotnie znajdujemy potępienie totalitaryzmów. Przedstawiciele Kościoła, m.in. wspomniani w artykule Pius XI, Pius XII, Jan Paweł II, August Hlond i Stefan Wyszyński, widzieli w totalitaryzmach wiele wad i błędów – zarówno w ich założeniach teoretycznych, jak i realizowaniu ich w praktyce. Kościół protestuje przeciwko totalitaryzmowi, opierając się nie tylko na swojej wiedzy teoretycznej, ale również, jak w chociażby w przypadku Jana Pawła II, na swoim osobistym doświadczeniu hitlerowskiego nazizmu i sowieckiego komunizmu⁵⁰.

Totalitaryzm rodzi się z ateizmu – negacji Boga, a co za tym idzie – negacji prawdy o człowieku. To, co głosi Kościół, totalitaryzm odrzuca. Odrzucenie Boga,

⁴⁸ Bolesław Bierut (1892-1956) – polski polityk i działacz komunistyczny; prezydent RP w latach 1947-1952; pierwszy sekretarz Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w latach 1948-1956; współpracownik NKWD; człowiek odpowiedzialny za wiele zbrodni systemu komunistycznego w Polsce.

⁴⁹ S. Wyszyński, *Zapiski więzienne*, Warszawa – Ząbki 2001, s. 223-224.

⁵⁰ Por. K. Bieliński, *Ateizm jest totalitaryzmem [w:] Totalitaryzm – jawny czy ukryty?*, s. 59-60.

który jest Stworzycielem i źródłem praw powoduje, że rządzący stają się bez ograniczeń (stawiają siebie w miejscu Boga), co skutkuje tyranią przemocy wobec innych. Tyrania ta ma na celu opanowanie społeczeństwa poprzez wszczęcie mu ideologii, a każdy, kto z daną ideologią się nie zgadza, jest ze społeczeństwa usuwany – bardzo często w brutalny i bezwzględny sposób⁵¹. Totalitaryzm godzi w wolność człowieka i posługuje się przemocą – przemocą o charakterze wewnętrznym, zewnętrznym i międzynarodowym⁵². Każdy przejaw przemocy ze strony własnego państwa i innych państw świadczy o totalitaryzmie⁵³. Totalitaryzm uderza w godność osoby ludzkiej, a tym samym w szacunek dla życia człowieka na każdym jego etapie – życia, które, jak pisał Jan Paweł II jest „rzeczywistością świętą” i domaga się poczucia odpowiedzialności i szacunku⁵⁴. Z tych powodów Kościół nigdy nie przyjął założeń ustrojów totalitarnych i jak tylko mógł, bronił chrześcijaństwo i świat przed tą wielką plamą na kartach historii.

BIBLIOGRAFIA

- Bieliński K., *Ateizm jest totalitaryzmem* [w:] *Totalitaryzm – jawny czy ukryty?*, Lublin 2011, s. 59-66.
- Czachorowski M., *Współczesna etyka a totalitaryzm. Diagnoza Jana Pawła II*, „Człowiek w Kulturze” 2015, nr 25, s. 99-109.
- Jan Paweł II, *Encyklika Centesimus annus* [w:] Jan Paweł II, *Dzieła zebrane. I. Encykliki*, Kraków 2006, s. 397-445.
- Jan Paweł II, *Encyklika Evangelium vitae* [w:] Jan Paweł II, *Dzieła zebrane. I. Encykliki*, Kraków 2006, s. 531-611.
- Jan Paweł II, *Orędzie na XIV Światowy Dzień Pokoju 1981 r. Chcesz służyć sprawie pokoju – szanuj wolność* [w:] Jan Paweł II, *Dzieła zebrane. IV. Konstytucje apostolskie. Listy Motu Proprio i Bulle. Orędzia na światowe dni*, Kraków 2006, s. 684-685.
- Jan Paweł II, *Pamięć i tożsamość. Rozmowy na przełomie tysiącleci*, Kraków 2005².
- jaroszyński P., *Co to jest totalitaryzm?* [w:] *Totalitaryzm – jawny czy ukryty?*, Lublin 2011, s. 17-28.
- Kucharczak F., *Pałaca encykliki*, „Historia Kościoła” 2024, nr 5, s. 16-21.
- Maryniarczyk A., *Filozoficzno-kulturowe źródła totalitaryzmów XX wieku w ujęciu Jana Pawła II*, „Człowiek w Kulturze” 2015, nr 25, s. 27-41.
- Mazur P.S., *Totalitarna koncepcja człowieka w świetle nauczania Jana Pawła II*, „Człowiek w Kulturze” 2015, nr 25, s. 201-220.
- Nitecki P., *Socjalizm, komunizm i ewangelizacja*, Lublin 1998.

⁵¹ Por. tamże, s. 59.

⁵² Por. tamże, s. 63-64.

⁵³ Por. Jan Paweł II, *Orędzie na XIV Światowy Dzień Pokoju 1981 r. Chcesz służyć sprawie pokoju – szanuj wolność*, p. 1-2 [w:] Jan Paweł II, *Dzieła zebrane. IV. Konstytucje apostolskie. Listy Motu Proprio i Bulle. Orędzia na światowe dni*, Kraków 2006, s. 684-685.

⁵⁴ Por. Tenże, *Encyklika Evangelium vitae* [w:] Jan Paweł II, *Dzieła zebrane. I. Encykliki*, s. 533.

- Pius XI, *Encyklika Non abbiamo bisogno* (29.06.1931), „Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie” 1931, nr 9, s. 354-375.
- Pius XII, *Encyklika Laetamur admodum* (1.11.1956), „Acta Apostolicae Sedis” 1956, t. 48, s. 745-748.
- Signifredi M., *Prawdziwe milczenie Piusa XII*, „Historia Kościoła” 2024, nr 5, s. 6-15.
- Skibiński P., *Kościół wobec totalitaryzmów (1917-1989). Światowy katolicyzm i doświadczenie Polaków*, Warszawa 2022.
- Słownik języka polskiego*, t. 2, Warszawa 2007.
- Stawrowski Z., *Totalitaryzm [w:] Natura totalitaryzmów. Od modelu Carla J. Friedricha i Zbigniewa Brzezińskiego po zagrożenia XXI wieku*, red. E. Habowski, Warszawa 2023, s. 29-42.
- Szklarski B., *Model przywództwa totalitarnego w ujęciu porównawczym. [w:] Czas totalitaryzmu. Stalinizm, faszyzm, nazizm i pokrewne systemy polityczne w XX wieku*, red. J. Szymoniczek, E.C. Król, Warszawa 2011, s. 30-42.
- Święte Oficjum, *Suprema Sacra Congregatio S[ancte] Office, Decretum* (1.07.1949), „Acta Apostolicae Sedis” 1949, t. 41, s. 334.
- Tischner J., *Rekolekcje paryskie*, red. W. Bonowicz, Kraków 2013.
- Wyszyński S., *Inteligencja w straży przedniej komunizmu. Wybór pism*, Kraków 2023.
- Wyszyński S., *Zapiski więzienne*, Warszawa – Ząbki 2001.
- Zakrzewski M., *Przeciwko zniewoleniu. Zagadnienie totalitaryzmu w przedwojennej publicystyce Stefana Wyszyńskiego [w:] S. Wyszyński, Inteligencja w straży przedniej komunizmu. Wybór pism*, Kraków 2023, s. VII-XXXI.

Streszczenie: Relacje przedstawicieli Kościoła katolickiego z rządcami państw o ustrojach totalitarnych są przedmiotem wielu dyskusji i badań historii XX w. Przyglądając się nawet bardzo ogólnie temu zagadnieniu, widać jednoznacznie, że stosunki te nigdy nie były sprzyjające. Spojrzenie Kościoła na wiele kwestii, takich jak Bóg, człowiek, państwo czy społeczeństwo, diametralnie różniło się od tego, co wyznawały i co próbowały zaprowadzić w świecie ustroje totalitarne, wśród których możemy wyodrębnić przede wszystkim faszyzm, nazizm i komunizm – ustroje, które stały się hańbą XX w. Na przykładzie nauczania wielkich przedstawicieli Kościoła w XX stuleciu, jak papieże Pius XI, Pius XII i Jan Paweł II, a także głów Kościoła w Polsce – prymasa Augusta Hlonda i prymasa Stefana Wyszyńskiego, widać, jak bardzo Kościół katolicki walczył o prawdę – prawdę, której nauczał, a którą totalitaryzm za wszelką cenę chciał usunąć z ludzkich serc.

Słowa kluczowe: faszyzm, August Hlond, Jan Paweł II, komunizm, Kościół katolicki, nazizm, Pius XI, Pius XII, totalitaryzm, Stefan Wyszyński.